

Τι νιώθει κανείς όντας νυχτερίδα;

Η συνείδηση είναι αυτό που καθιστά πραγματικά δυσεπίλυτο το πρόβλημα της σχέσης νου/σώματος. Ίσως γι' αυτό ακριβώς στις σχετικές συζητήσεις είτε δίνουν ελάχιστη προσοχή στη συνείδηση είτε την αντιμετωπίζουν με τρόπο εμφανώς εσφαλμένο. Το πρόσφατο κύμα αναγωγιστικής ευφορίας έχει παραγάγει πολλές αναλύσεις για τα νοητικά φαινόμενα και τις έννοιες της νόησης, που στόχο τους έχουν να εξηγήσουν τη δυνατότητα εδραίωσης ορισμένων μορφών υλισμού, της ψυχοφυσικής ταύτισης ή της αναγωγής.¹ Όμως τα προβλήματα που διαπραγματεύονται είναι τα συνηθισμένα τόσο γι' αυτό όσο και για άλλα είδη αναγωγής, ενώ αγνοείται αυτό που καθιστά το πρόβλημα νους/σώμα μοναδικό και διαφορετικό από τα προβλήματα νερό/ H₂O ή μηχανή Turing/μηχανή IBM ή αστραπή/ηλεκτρική εκκένωση ή γονίδιο/DNA ή θελανιδιά/υδρογονάνθρακας.

Κάθε αναγωγιστής έχει τη δική του αγαπημένη αναλογία από τη σύγχρονη επιστήμη. Είναι εξαιρετικά απίθανο κάποιο απ' αυτά τα ασυνάρτητα μεταξύ τους παραδείγματα επιτυχούς αναγωγής να κατορθώσει να διαφωτίσει τη σχέση της νόησης με τον εγκέφαλο. Οι φιλόσοφοι όμως, όπως και οι υπόλοιποι άνθρωποι, έχουν το ελάττωμα να θέλουν να εξηγούν ό,τι είναι ακατανόητο με όρους που ισχύουν γι' αυτό που είναι οικείο και καλά κατανοητό, αν και εντελώς διαφορετικό. Η στάση αυτή οδήγησε στην αποδοχή εντελώς απαράδεκτων περιγραφών

Το «What is it like to be a bat?» του Thomas Nagel δημοσιεύθηκε στο *The Philosophical Review* τον Οκτώβριο του 1974. Αναδημοσιεύεται κατόπιν αδειάς του συγγραφέα.

1. Για τη βιβλιογραφία στην οποία παραπέμπει ο Nagel, βλ. «Περαιτέρω αναγνώσματα».

του νοητικού φαινομένου, κυρίως επειδή συμφωνούσαν με τα συνήθη είδη αναγωγής. Θα προσπαθήσω να εξηγήσω γιατί τα παραδείγματα που υιοθετούνται ευρέως δεν μας βοηθούν να κατανοήσουμε τη σχέση της νόησης με το σώμα: διότι, πράγματι, ακόμη και σήμερα δεν διαθέτουμε την παραμικρή ιδέα για το πώς θα μπορούσε να είναι η εξήγηση ενός νοητικού φαινομένου με φυσικούς όρους. Χωρίς τη συνείδηση το πρόβλημα νους/σώμα θα ήταν πολύ λιγότερο ενδιαφέρον, ενώ με τη συνείδηση εξαφανίζεται κάθε ελπίδα επίλυσής του. Το σημαντικότερο και χαρακτηριστικότερο γνώρισμα των ενσυνείδητων νοητικών φαινομένων έχει κατανοηθεί ελάχιστα. Οι περισσότερες αναγωγιστικές θεωρίες ούτε καν προσπαθούν να το εξηγήσουν. Μια εξονυχιστική εξέταση θα αποδείξει ότι ουδεμία από τις έννοιες της αναγωγής που διαθέτουμε σήμερα εφαρμόζεται σε αυτό. Ίσως γι' αυτό το σκοπό θα μπορούσαμε να επινοήσουμε μια νέα θεωρητική μορφή αναγωγής, όμως αυτή η λύση, αν υπάρχει, βρίσκεται σε ένα μέλλον που απέχει πολύ από τους διανοητικούς μας ορίζοντες.

Η συνειδητή εμπειρία είναι ένα ευρύτατα διαδεδομένο φαινόμενο: παρατηρείται σε πολλά επίπεδα της ζωής των ζώων, αν και δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την παρουσία της στους απλούστερους οργανισμούς, και γενικά είναι πολύ δύσκολο να πούμε τι ακριβώς αποδεικνύει την ύπαρξή της. (Κάποιοι εξτρεμιστές κατέληξαν να αρνηθούν την ύπαρξή της ακόμη και στα θηλαστικά, εξαιρουμένου του ανθρώπου.) Αναμφίβολα, εκδηλώνεται με αναρίθμητες μορφές, που αδυνατούμε πλήρως να τις φανταστούμε, πάνω σε άλλους πλανήτες σε άλλα ηλιακά συστήματα στα βάθη του σύμπαντος. Αλλά όποια κι αν είναι η ενδεχόμενη μορφή της, το γεγονός ότι ένας οργανισμός έχει συνειδητή εμπειρία σημαίνει, κατά βάση, ότι *όντας* αυτός ο οργανισμός νιώθει κάτι τι. Μπορεί να υπάρχουν άλλες συνέπειες που αφορούν τη μορφή της εμπειρίας αυτής: θα μπορούσε ίσως να υπάρχουν επίσης (αν και αμφιβάλλω) συνέπειες που αφορούν τη συμπεριφορά του οργανισμού. Ουσιαστικά, όμως, ένας οργανισμός διαθέτει ενσυνείδητες νοητικές καταστάσεις εάν και μόνο εάν νιώθει κάτι *όντας* αυτός ο οργανισμός: εάν ο *οργανισμός* νιώθει κάτι με το να είναι αυτό που είναι.

Αναφερόμενοι σε αυτό, μπορούμε να μιλάμε για τον υποκειμενικό χαρακτήρα της εμπειρίας. Καμία από τις πρόσφατες και περισσότερο γνωστές αναγωγιστικές αναλύσεις του νοητικού φαινομένου δεν τον λαμβάνει υπόψη της, επειδή όλες τους αποκλείουν, από λογική άποψη, την ύπαρξή του. Ο υποκειμενικός χαρακτήρας της εμπειρίας δεν μπορεί να αναλυθεί με τους όρους κανενός από τα εξηγητικά συστήματα για τις λειτουργικές καταστάσεις ή τις προθετικές καταστάσεις, επειδή τέτοιες καταστάσεις θα μπορούσε να αποδοθούν σε ρομπότ² ή σε αυτόματα που θα συμπεριφέρονταν σαν άνθρωποι, μολονότι δεν θα είχαν

2. Πιθανόν τέτοιου είδους ρομπότ δεν θα υπάρξουν ποτέ. Ίσως οποιοδήποτε πράγμα που θα ήταν αρκετά πολύπλοκο ώστε να συμπεριφέρεται σαν ανθρώπινο πρόσωπο θα είχε υποκειμενικές εμπειρίες. Ωστόσο, αν κάτι τέτοιο αποδεικνυόταν αληθινό, δεν θα μπορούσαμε να το ανακαλύψουμε περιοριζόμενοι στην ανάλυση της έννοιας της υποκειμενικής εμπειρίας.

την παραμικρή υποκειμενική εμπειρία. Δεν θα μπορούσε να αναλυθεί ούτε με τους όρους του αιτιακού ρόλου της υποκειμενικής εμπειρίας σε σχέση με την τυπική ανθρώπινη συμπεριφορά, κι αυτό για ανάλογους λόγους.³ Δεν αρνούμαι ότι οι συνειδητές νοητικές καταστάσεις και συμβάντα προκαλούν τη συμπεριφορά, ή ότι θα μπορούσε να τους αποδοθεί ένας λειτουργικός χαρακτήρας: αρνούμαι απλώς ότι αν κάνουμε κάτι τέτοιο πρέπει να θεωρούμε την ανάλυσή τους ολοκληρωμένη. Οποιοδήποτε αναγωγιστικό πρόγραμμα οφείλει να στηρίζεται στην ανάλυση αυτού που πρέπει να αναγάγουμε. Αν η ανάλυση παραλείπει κάποιο πράγμα, το πρόβλημα έχει τεθεί εσφαλμένα. Είναι ανώφελο να στηρίζουμε την υπεράσπιση του υλισμού σε μια ανάλυση των νοητικών φαινομένων που δεν λαμβάνει ρητά υπόψη της τον υποκειμενικό τους χαρακτήρα. Διότι δεν υπάρχει κανένας λόγος να υποθέτουμε ότι μια αναγωγή που μοιάζει πειστική όταν δεν κάνει την παραμικρή προσπάθεια να εξηγήσει τη συνείδηση, θα μπορούσε να διευρυνθεί μέχρι του σημείου να συμπεριλάβει τη συνείδηση. Ως εκ τούτου, αν δεν έχουμε καμιά ιδέα σχετικά με το τι είναι ο υποκειμενικός χαρακτήρας της εμπειρίας, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τι πρέπει να ζητάμε από μια φυσικιστική θεωρία.

Μολονότι μια περιγραφή των φυσικών βάσεων της νόησης οφείλει να εξηγήει πολλά πράγματα, αυτό μοιάζει να είναι το δυσκολότερο απ' όλα. Είναι αδύνατο να αποκλείσουμε από μια αναγωγή τα φαινομενολογικά γνωρίσματα της εμπειρίας με τον ίδιο τρόπο που αποκλείουμε τα φαινομενικά γνωρίσματα μιας συνηθισμένης ουσίας από τη φυσική ή χημική αναγωγή της, εξηγώντας τα δηλαδή ως επενέργειες πάνω στη νόηση των ανθρώπινων παρατηρητών (πρβλ. Rorty, 1965). Αν θέλουμε να υπερασπιστούμε τη θέση του φυσικισμού, οφείλουμε να βρούμε μια φυσική εξήγηση και για τα φαινομενολογικά γνωρίσματα. Εντούτοις, φαίνεται πως είναι αδύνατο να επιτύχουμε κάτι τέτοιο όταν εξετάζουμε τον υποκειμενικό τους χαρακτήρα. Και ο λόγος είναι ότι κάθε υποκειμενικό φαινόμενο συνδέεται ουσιαστικά με μια μοναδική οπτική γωνία, και μοιάζει αναπόφευκτο ότι αυτή η οπτική γωνία πρέπει να εγκαταλείπεται από κάθε αντικειμενική και φυσική θεωρία.

Πρώτα απ' όλα θα ήθελα να επιχειρήσω να διατυπώσω το πρόβλημα με τρόπο κάπως ακριβέστερο και πληρέστερο απ' ό,τι αναφερόμουν απλώς στη σχέση

3. Αυτό δεν ισοδυναμεί με το να λέμε ότι είμαστε ανεπίδεκτοι διορθώσεων, τόσο επειδή δεν είμαστε ανεπίδεκτοι διορθώσεων όσον αφορά την υποκειμενική εμπειρία όσο και επειδή η υποκειμενική εμπειρία είναι παρούσα σε ζώα που στερούνται λόγου και σκέψης, που δεν έχουν πεπονηθεί ή απόψεις για τις εμπειρίες τους.

* Φυσικισμός (απαντά επίσης και ως φυσικαλισμός, physicalism): φιλοσοφικό πρόγραμμα που αναπτύχθηκε κυρίως από τους οπαδούς του λογικού θετικισμού. Το πρόγραμμα, αυτό, που επιδιώκει να αποκαταστήσει την ενότητα και την αλήθεια όλων των κλάδων της επιστήμης, υποστηρίζει ότι είναι εφικτή η δημιουργία μιας οικουμενικής γλώσσας που ως πρότυπό της θα είχε τις προτάσεις της φυσικής. Οι φυσικιστές υποστηρίζουν ότι, σε τελική ανάλυση, είναι δυνατό να αναχθεί η γλώσσα κάθε επιμέρους επιστημονικού κλάδου στη γλώσσα της φυσικής.

Μια εκδοχή αυτής της άποψης στο χώρο των νευροεπιστημών και της ψυχολογίας υποστηρίζουν οι οπαδοί της *θεωρίας της ταυτότητας* των νοητικών και των εγκεφαλικών φαινομένων. (Σ.τ.ε.)

μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού, ή μεταξύ του *δι' εαυτό* (pour soi) και του *καθ' εαυτό* (en soi). Αυτό βέβαια κάθε άλλο παρά εύκολο είναι. Τα δεδομένα που σχετίζονται με ό,τι νιώθει κανείς όντας ένα κάποιο X είναι πολύ ιδιαίτερα και αποκλειστικά, τόσο ιδιαίτερα και αποκλειστικά ώστε ορισμένοι μπορεί να έχουν την τάση να αμφιβάλλουν για την αντικειμενική τους πραγματικότητα ή να διερωτώνται κατά πόσον έχει νόημα να προβάλλουμε κάποια άποψη πάνω σ' αυτά. Για να δείξουμε τη σχέση που υπάρχει μεταξύ της υποκειμενικότητας και μιας ιδιαίτερης οπτικής γωνίας και για να καταστήσουμε φανερή τη σπουδαιότητα των υποκειμενικών γνωρισμάτων, είναι χρήσιμο να διερευνήσουμε το ζήτημα αναφερόμενοι σε ένα παράδειγμα που αποκαλύπτει σαφέστατα τη διάσταση που υπάρχει ανάμεσα σ' αυτά τα δύο είδη εννόησης, την υποκειμενική και την αντικειμενική.

Θεωρώ δεδομένο ότι όλοι θα συμφωνούσαμε πως οι νυχτερίδες έχουν υποκειμενικές εμπειρίες: στο κάτω κάτω είναι θηλαστικά και το γεγονός ότι διαθέτουν υποκειμενικές εμπειρίες δεν αμφισβητείται περισσότερο από το γεγονός ότι τα ποντίκια, τα περιστέρια ή οι φάλαινες διαθέτουν τέτοιες εμπειρίες. Επέλεξα τις νυχτερίδες αντί για τις σφήκες ή τα ψάρια-γλώσσες γιατί όσο κατεβαίνουμε στο φυλογενετικό δέντρο, μεγαλώνει η απροθυμία μας να πιστέψουμε πως είναι δυνατό να υπάρχουν υποκειμενικές εμπειρίες. Μολονότι οι νυχτερίδες συγγενεύουν περισσότερο μ' εμάς απ' ό,τι τα άλλα είδη που αναφέραμε, παρουσιάζουν μια ποικιλία δραστηριοτήτων και αισθητήρια όργανα τόσο διαφορετικά από τα δικά μας, ώστε χάρη σ' αυτό το γεγονός το πρόβλημα που θέλω να διαπραγματευτώ διαφωτίζεται έντονα (αν και βέβαια το ίδιο πρόβλημα θα μπορούσε να τεθεί και για άλλα είδη). Ακόμη και χωρίς την ευεργετική επιρροή του φιλοσοφικού στοχασμού, οποιοσδήποτε βρέθηκε για λίγο μέσα σ' έναν κλειστό χώρο συντροφιά με μια εκνευρισμένη νυχτερίδα γνωρίζει τι σημαίνει να αντιμετωπίζεις μια θεμελιωδώς *αλλότρια* μορφή ζωής.

Είπα ότι η πεποίθηση πως οι νυχτερίδες διαθέτουν υποκειμενική εμπειρία ισοδυναμεί ουσιαστικά με το να πιστεύουμε ότι όντας νυχτερίδα νιώθεις κάτι. Γνωρίζουμε ότι οι περισσότερες νυχτερίδες (για την ακρίβεια, τα μικροχειρότερα) αντιλαμβάνονται τον εξωτερικό κόσμο κυρίως μέσω οργάνων ηχητικού εντοπισμού, ή σόναρ: συλλαμβάνουν τις αντανακλάσεις από τις ίδιες τους τις ταχύτατες, κατάλληλα διαμορφωμένες και υψίσυχνες (στην περιοχή των υπερήχων) στριγγλιές, οι οποίες προσκρούουν στα αντικείμενα που βρίσκονται μέσα σε ορισμένη ακτίνα. Ο εγκέφαλός τους είναι δομημένος με τρόπο ώστε να συσχετίζει τις εξερχόμενες ώσεις με την ηχώ που προκύπτει απ' αυτές: οι πληροφορίες που αποκτούν οι νυχτερίδες μ' αυτό τον τρόπο τους επιτρέπουν να υπολογίζουν τις αποστάσεις, τις διαστάσεις, τα σχήματα, τις κινήσεις και την υφή με μια ακρίβεια που μπορεί να συγκριθεί μ' εκείνη που επιτυγχάνουμε εμείς με την όραση. Όμως το σόναρ της νυχτερίδας, αν και αποτελεί σαφέστατα μια μορφή αντίληψης, δεν μοιάζει ως προς τη λειτουργία του με καμία δική μας αίσθηση, και δεν υπάρχει κανένας λόγος να υποθέσουμε ότι είναι από υποκειμε-

νική άποψη όμοιο με οτιδήποτε μπορούμε να δοκιμάσουμε ή να φανταστούμε. Αυτό, απ' ό,τι φαίνεται, δυσχεραίνει την κατανόηση του τι νιώθει κανείς όντας νυχτερίδα. Πρέπει να εξετάσουμε αν υπάρχει κάποια μέθοδος που θα μας επέτρεπε να συναγάγουμε την εσωτερική ζωή της νυχτερίδας ξεκινώντας από τη δική μας κατάσταση,⁴ και αν όχι, ποιες εναλλακτικές μέθοδοι υπάρχουν για να επιτύχουμε το στόχο μας.

Η εμπειρία μας παρέχει το βασικό υλικό στη φαντασία μας, η οποία, κατά συνέπεια, είναι περιορισμένη. Δεν ωφελεί να προσπαθήσουμε να φανταστούμε ότι στους θραχινόνες μας έχουμε μια πλατιά μεμβράνη που μας επιτρέπει να φτερουγίζουμε εδώ κι εκεί το χάραμα και την αυγή για να καταβροχθίσουμε έντομα: ή ότι διαθέτουμε πολύ αδύνατη όραση και αντιλαμβανόμαστε τον περιβάλλοντα κόσμο μέσω ενός συστήματος ηχητικών σημάτων υψηλής συχνότητας που αντανακλώνται από τα αντικείμενα: ή ότι περνάμε τη μέρα μας κρεμασμένοι ανάποδα από τα πόδια μέσα σε μια σοφίτα. Ακόμη κι αν μπορούσα να τα φανταστώ όλα αυτά (και δεν είναι και τόσο εύκολο), το μόνο που θα πετύχαινα θα ήταν να μάθω τι θα ένιωθα *εγώ* αν συμπεριφερόμουν όπως μια νυχτερίδα. Αλλά δεν είναι αυτό το πρόβλημα: *εγώ* θέλω να μάθω τι νιώθει μια νυχτερίδα όντας νυχτερίδα. Όμως στην προσπάθειά μου να φανταστώ κάτι τέτοιο, βρίσκομαι φυλακισμένος από τις δυνατότητες της ίδιας μου της νόησης, οι οποίες δεν επαρκούν για το εγχείρημά μου. Δεν μπορώ να βγω από αυτή τη φυλακή ούτε φανταζόμενος ότι κάτι μπορεί να προστεθεί στην παρούσα εμπειρία μου, ούτε φανταζόμενος ότι θα μπορούσα να της αφαιρέσω σταδιακά κάποια τμήματα, ούτε φανταζόμενος ότι θα μπορούσα να πραγματοποιήσω κάποιο συνδυασμό από προσθήκες, αφαιρέσεις και τροποποιήσεις.

Ακόμη κι αν μπορούσα να έχω την εμφάνιση και τη συμπεριφορά μιας σφήκας ή μιας νυχτερίδας, χωρίς ωστόσο να αλλάξει η θεμελιώδης δομή μου, ακόμη και τότε οι εμπειρίες μου δεν θα έμοιαζαν καθόλου με τις εμπειρίες των συγκεκριμένων όντων. Από την άλλη, πιθανόν δεν έχει νόημα να υποθέσουμε ότι θα μπορούσα ποτέ να αποκτήσω την εσωτερική νευροφυσιολογική δομή μιας νυχτερίδας. Ακόμη κι αν κατάφερα να μεταμορφωθώ σταδιακά σε νυχτερίδα, τίποτε από την παρούσα δομή μου δεν μου επιτρέπει να φανταστώ ποιες θα μπορούσαν να είναι οι εμπειρίες αυτής της μελλοντικής μου κατάστασης μετά τη μεταμόρφωση. Οι καλύτερες ενδείξεις θα προέρχονταν από τις εμπειρίες των νυχτερίδων, αν βέβαια γνωρίζαμε πώς είναι αυτές.

Αν, λοιπόν, για να σχηματίσουμε μια ιδέα για το τι νιώθει κανείς όντας νυχτερίδα βασίζομαστε σε μια εξαγωγή συμπερασμάτων από τη δική μας κατάσταση, τα συμπεράσματά μας θα είναι, μοιραία, ατελή. Στην καλύτερη περίπτωση θα μπορούσαμε να διαμορφώσουμε μια ιδιαίτερα σχηματική αντίληψη

4. Όταν λέω «δική μας κατάσταση» δεν εννοώ απλώς τη «δική μου κατάσταση», αλλά μάλλον εκείνες τις νοησιαρχικές ιδέες που χωρίς πολλά προβλήματα εφαρμόζουμε στον ίδιο μας τον εαυτό και στα άλλα ανθρώπινα όντα.

για το τι νιώθει κανείς. Για παράδειγμα, μπορούμε να αποδώσουμε γενικά είδη υποκειμενικής εμπειρίας βασισμένοι στη δομή και τη συμπεριφορά του ζώου. Έτσι, περιγράφουμε το σόναρ των νυχτερίδων σαν εξελιγμένη μορφή τρισδιάστατης αντίληψης: πιστεύουμε ότι οι νυχτερίδες αισθάνονται μια κάποια μορφή πόνου, φόβου, πείνας και σεξουαλικής επιθυμίας, και ότι εκτός του σόναρ διαθέτουν άλλα είδη αντίληψης περισσότερο οικεία σ' εμάς. Παρ' όλ' αυτά, είμαστε επίσης πεπεισμένοι ότι αυτές οι εμπειρίες έχουν σε κάθε περίπτωση έναν ιδιόζοντα υποκειμενικό χαρακτήρα, που η σύλληψή του υπερβαίνει τις αντιληπτικές μας ικανότητες. Και αν κάπου αλλού στο σύμπαν υπάρχει κάποια ενσυνείδητη μορφή ζωής, είναι πιθανό να μην μπορούμε να περιγράψουμε κάποιες όψεις της ακόμη και με τους πιο γενικούς εμπειρικούς όρους που διαθέτουμε.⁵ (Το πρόβλημα, ωστόσο, δεν περιορίζεται στις πιο ακραίες περιπτώσεις: υπάρχει επίσης και στις ανθρώπινες διαπροσωπικές σχέσεις: ο υποκειμενικός χαρακτήρας της εμπειρίας ενός προσώπου που είναι εκ γενετής κουφό και τυφλό, για παράδειγμα, δεν μου είναι προσιτός, όπως ενδεχομένως δεν είναι προσιτός σε αυτό ο υποκειμενικός χαρακτήρας της δικής μου εμπειρίας. Αυτό δεν εμποδίζει τον καθέναν μας να πιστεύει πως η εμπειρία του άλλου έχει υποκειμενικό χαρακτήρα.)

Όποιος έχει την τάση να αρνείται ότι μπορούμε να πιστεύουμε στην ύπαρξη γεγονότων όπως αυτό, την ακριβή φύση του οποίου δεν είμαστε σε θέση να συλλάβουμε, θά 'πρεπε να αναλογιστεί πως όταν παρατηρούμε τις νυχτερίδες, βρισκόμαστε στην ίδια σχεδόν θέση μ' εκείνη στην οποία θα βρισκόταν μια ευφυής νυχτερίδα ή ένας Αρειανός⁶ αν επιχειρούσαν να σχηματίσουν μια ιδέα για το τι νιώθει κανείς όντας εμείς. Η νοητική δομή τους θα μπορούσε ν' αποτελεί εμπόδιο στο εγχείρημά τους, γνωρίζουμε όμως ότι θα έκαναν λάθος αν έβγαζαν το συμπέρασμα ότι όποιος είναι ένας από μας δεν νιώθει τίποτε το συγκεκριμένο: ότι σ' εμάς θα μπορούσε να αποδοθούν μονάχα κάποια γενικά είδη νοητικών καταστάσεων (ίσως η αντίληψη και η όρεξη να ήταν έννοιες κοινές σ' αυτούς και σ' εμάς: ή μπορεί και όχι). Ξέρουμε ότι θα ήταν λάθος να καταλήξουν σ' ένα τόσο σκεπτικιστικό συμπέρασμα επειδή γνωρίζουμε τι νιώθει κανείς όταν είναι ένας από μας. Και γνωρίζουμε ότι όσο κι αν αυτό ενέχει μια τεράστια ποικιλία και πολυπλοκότητα, και όσο κι αν μας λείπει η ορολογία για να το περιγράψουμε ικανοποιητικά, ο υποκειμενικός του χαρακτήρας είναι πολύ συγκεκριμένος και, από ορισμένες απόψεις, μπορεί να περιγραφεί με όρους κατανοητούς μόνο από υπάρξεις σαν κι εμάς. Το γεγονός ότι θα ήταν μόνο

5. Συνεπώς, η αντίστοιχη αγγλική έκφραση «what is it like» [η οποία στην παρούσα μετάφραση αποδίδεται ως: «τι νιώθει κανείς», αλλά κατά γράμμα θα σήμαινε: «με τι μοιάζει»] είναι παραπλανητική, διότι αυτό που ρωτάμε δεν είναι: «με τι μοιάζει (στο πλαίσιο της δικής μας εμπειρίας)», αλλά αντίθετα: «πώς είναι για το ίδιο το υποκείμενο» [«πώς θιάνει... το ίδιο το υποκείμενο»]. (Οι αγκύλες είναι του μεταφραστή).

6. Κάθε εξωγήινο ευφύες ον που διαφέρει εντελώς από μας.

ευσεβής πόθος το ότι θα καταφέρουμε ποτέ να περιγράψουμε λεπτομερώς με τη δική μας γλώσσα τη φαινομενολογία των Αρειανών ή των νυχτερίδων δεν θά 'πρεπε να μας κάνει να θεωρούμε ότι στερείται νοήματος η υπόθεση πως οι νυχτερίδες και οι Αρειανοί διαθέτουν εμπειρίες που μπορούν κάλλιστα να συγκριθούν με τις δικές μας ως προς τον πλούτο των λεπτομερειών. Θα ήταν υπέροχο αν κάποιος κατόρθωνε να επεξεργαστεί ένα σύνολο εννοιών και μια θεωρία που θα μας επέτρεπαν να στοχαστούμε γι' αυτά τα πράγματα: δυστυχώς, οι περιορισμοί της νόησής μας μας απαγορεύουν, ίσως για πάντα, μια τέτοια κατανόηση. Το να αρνούμαστε την αντικειμενική πραγματικότητα ή τη λογική σπουδαιότητα αυτού που δεν θα μπορούσαμε ποτέ να περιγράψουμε ή να κατανοήσουμε αποτελεί την ωμότερη μορφή γνωστικής παραφωνίας.

Οδηγούμαστε λοιπόν έτσι στο να σχολιάσουμε ακροθιγώς ένα ζήτημα το οποίο στην πραγματικότητα θα απαιτούσε διεξοδικότερη διαπραγμάτευση απ' όση μπορούμε να του αφιερώσουμε εδώ: δηλαδή τη σχέση που υπάρχει μεταξύ των δεδομένων, από τη μια πλευρά, και των εννοιολογικών σχημάτων ή των συστημάτων αναπαράστασης από την άλλη. Η δική μου ρεαλιστική τοποθέτηση απέναντι στο πεδίο της υποκειμενικότητας σε όλες του τις μορφές συνεπάγεται ότι πιστεύω στην ύπαρξη δεδομένων που υπερβαίνουν τις δυνατότητες των ανθρώπινων εννοιών. Είναι αναμφίβολα δυνατό μια ανθρώπινη ύπαρξη να πιστεύει ότι υπάρχουν δεδομένα για τα οποία οι άνθρωποι δεν θα διαθέτουν ποτέ τις απαραίτητες έννοιες για να τα αναπαραστήσουν ή να τα κατανοήσουν. Θα ήταν μάλιστα ανόητο να αμφιβάλλει κανείς για κάτι τέτοιο, αφού είναι δεδομένο το πεπερασμένο των ανθρώπινων προοπτικών. Στο κάτω κάτω, οι μεταπεπερασμένοι αριθμοί θα είχαν υπάρξει ακόμη κι αν όλοι οι άνθρωποι είχαν εξοντωθεί από τη βουβωνική πανώλη πριν τους ανακαλύψει ο Cantor. Αλλά θα μπορούσαμε επίσης να πιστεύουμε ότι υπάρχουν κάποια δεδομένα που δεν θα ήταν ποτέ δυνατό να αναπαρασταθούν ή να κατανοηθούν από τις ανθρώπινες υπάρξεις, ακόμη κι αν το είδος μας διαρκούσε για πάντα. Και τούτο επειδή απλώς η δομή μας δεν μας επιτρέπει να εργαζόμαστε με τις έννοιες του απαιτούμενου είδους. Αυτή η αδυναμία θα μπορούσε να παρατηρηθεί ακόμη και από άλλα όντα, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ύπαρξη ή η δυνατότητα ύπαρξης τέτοιων όντων αποτελεί μια συνθήκη για να έχει νόημα η υπόθεση ότι υπάρχουν δεδομένα απρόσιτα στους ανθρώπους. (Εξάλλου, η φύση των όντων που έχουν πρόσβαση σε απρόσιτα για τους ανθρώπους δεδομένα είναι πιθανότατα και αυτή ένα απρόσιτο για τους ανθρώπους δεδομένο.) Στοχάζομενοι, λοιπόν, γι' αυτό που νιώθει κανείς όντας νυχτερίδα καταλήγουμε, απ' ό,τι φαίνεται, στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν δεδομένα που δεν εμπίπτουν στην αλήθεια των προτάσεων που είναι δυνατό να διατυπωθούν με την ανθρώπινη γλώσσα. Μπορεί να είμαστε αναγκασμένοι να αναγνωρίζουμε την ύπαρξη τέτοιων δεδομένων χωρίς να είμαστε ικανοί να τα διατυπώνουμε λεκτικά ή να τα κατανοούμε.

Ωστόσο, θα διακόψω εδώ την εξέταση αυτού του θέματος. Η σπουδαιότητά του για το πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε (δηλαδή, για το πρόβλημά μου/

σώμα) έγκειται στο γεγονός ότι μας επιτρέπει να κάνουμε μια γενική παρατήρηση σχετικά με τον υποκειμενικό χαρακτήρα της εμπειρίας. Οποιαδήποτε κι αν είναι η φύση των δεδομένων που σχετίζονται με ό,τι νιώθει κανείς όντας άνθρωπος, νυχτερίδα ή Αρειανός, τα δεδομένα αυτά εκφράζουν, απ' ό,τι φαίνεται, μια ιδιαίτερη οπτική γωνία.

Δεν αναφέρομαι εδώ στον υποτιθέμενο ιδιωτικό χαρακτήρα που έχει η εμπειρία για όποιον τη ζει. Η εν λόγω οπτική γωνία δεν αποτελεί μια οπτική γωνία στην οποία έχει πρόσβαση ένα μόνο υποκείμενο. Αποτελεί μάλλον έναν τύπο. Συχνά υιοθετούμε μια οπτική γωνία διαφορετική από τη δική μας, επομένως η κατανόηση τέτοιων δεδομένων δεν περιορίζεται στη δική μας ιδιαίτερη περίπτωση. Υπό μια ορισμένη έννοια, τα φαινομενολογικά δεδομένα είναι απολύτως αντικειμενικά: ένα πρόσωπο μπορεί να γνωρίσει ή να πει ποια είναι η ποιότητα της εμπειρίας ενός άλλου προσώπου. Ωστόσο, τα φαινομενολογικά δεδομένα είναι υποκειμενικά, με την έννοια ότι ακόμη και αυτή η αντικειμενική απόδοση της εμπειρίας είναι δυνατή μόνο για όποιον είναι αρκετά όμοιος με το αντικείμενο της απόδοσης ώστε να είναι σε θέση να υιοθετεί τη δική του οπτική γωνία, δηλαδή να κατανοεί την απόδοση όχι μόνο σε τρίτο πρόσωπο, αλλά και σε πρώτο, για να το πούμε έτσι. Όσο περισσότερο ο άλλος –το υποκείμενο της εμπειρίας– διαφέρει από μας, τόσο δυσκολότερο θα είναι, ενδεχομένως, να τα καταφέρουμε σ' αυτή την επιχείρηση. Στην περίπτωση του ίδιου μας του εαυτού καταλαμβάνουμε την εν λόγω οπτική γωνία: αν όμως προσεγγίζαμε τη δική μας εμπειρία από διαφορετική οπτική γωνία, θα συναντούσαμε, για να την κατανοήσουμε με τον σωστό τρόπο, την ίδια δυσκολία που θα συναντούσαμε εάν επιχειρούσαμε να κατανοήσουμε την εμπειρία ενός διαφορετικού ζωικού είδους χωρίς να υιοθετήσουμε τη δική του οπτική γωνία.⁷

Θίγουμε έτσι άμεσα το πρόβλημα νους/σώμα, διότι εάν τα δεδομένα της

7. Η υπέρβαση των εμποδίων που υπάρχουν ανάμεσα στα είδη με την προσφυγή στη φαντασία είναι ίσως ευκολότερη απ' όσο θα μπορούσα να πιστέψω. Για παράδειγμα, οι τυφλοί είναι ικανοί να εντοπίζουν κοντινά αντικείμενα μέσω μια μορφής σόναρ, πλαταγίζοντας τη γλώσσα ή χτυπώντας ένα μπαστούνι. Ίσως, αν γνωρίζαμε τι νιώθει κανείς σ' αυτές τις περιπτώσεις, να μπορούσαμε κατ' επέκταση να φανταστούμε, σε γενικές γραμμές, τι νιώθει κανείς όταν κατέχει το πολύ πιο εκλεπτυσμένο σόναρ μιας νυχτερίδας. Η απόσταση που υπάρχει ανάμεσα σε ένα άτομο και στα άλλα άτομα ή στα διαφορετικά ζωικά είδη μπορεί να βρεθεί σε οποιοδήποτε σημείο ενός συνεχούς. Ακόμη και στην περίπτωση των άλλων ανθρώπινων προσώπων, η κατανόηση του τι νιώθει κανείς όντας ένα από αυτά είναι μόνο μερική, και όταν περνάμε σε είδη πολύ πιο διαφορετικά από εμάς, εξακολουθεί να είναι εφικτή κάποια μερική κατανόηση, αν και πολύ μικρότερη. Η φαντασία είναι εξαιρετικά ευέλικτη. Ωστόσο, δεν θέλω να πω ότι αδυνατούμε να γνωρίσουμε τι νιώθει κανείς όντας νυχτερίδα. Δεν είναι αυτό το επιστημολογικό πρόβλημα που θίγω: ισχυρίζομαι, αντίθετα, ότι ακόμη και για να σχηματίσει κανείς έστω μια ιδέα του τι νιώθει κανείς όντας νυχτερίδα (και ακόμη περισσότερο, για να γνωρίσει τι νιώθει κανείς όντας νυχτερίδα), πρέπει να υιοθετήσει την οπτική γωνία της νυχτερίδας. Εάν κατόρθωνε να την υιοθετήσει με έναν κατά προσέγγιση ή μερικό τρόπο, τότε και η ιδέα που θα σχημάτιζε θα ήταν επίσης προσεγγιστική ή μερική. Έτσι τουλάχιστον φαίνεται να έχουν τα πράγματα στην παρούσα κατάσταση της κατανόησής μας αυτού του προβλήματος.

υποκειμενικής εμπειρίας –δεδομένα που αφορούν ό,τι νιώθει ο οργανισμός που έχει την εμπειρία– είναι προσπελάσιμα από μία μόνο οπτική γωνία, τότε αποτελεί μυστήριο πώς ο αληθινός χαρακτήρας των υποκειμενικών εμπειριών θα μπορούσε να αποκαλυφθεί μέσα στη φυσική λειτουργία του εν λόγω οργανισμού. Η φυσική λειτουργία είναι ένα πεδίο από κατ' εξοχήν αντικειμενικά δεδομένα, τα οποία είναι δυνατό να παρατηρηθούν και να κατανοηθούν από πολλές οπτικές γωνίες και από άτομα που διαθέτουν διαφορετικά συστήματα αντίληψης. Δεν υπάρχουν ανάλογοι φραγμοί στην επινοητικότητα που να εγαντιώνονται στην απόκτηση γνώσεων σχετικά με τη νευροφυσιολογία των νυχτερίδων εκ μέρους των ανθρώπων επιστημόνων. Αντίστροφα, νοήμονες νυχτερίδες ή Αρειανοί θα μπορούσαν να μάθουν για τον ανθρώπινο εγκέφαλο πολύ περισσότερα πράγματα απ' όσα θα μπορούσαμε να μάθουμε ποτέ εμείς.

Αυτό δεν αποτελεί από μόνο του ένα επιχείρημα κατά της αναγωγής. Ένας αρειανός επιστήμονας που δεν καταλαβαίνει την οπτική αντίληψη, θα μπορούσε να εννοήσει το ουράνιο τόξο, τον κεραυνό ή τα σύννεφα ως φυσικά φαινόμενα, αν και δεν θα κατόρθωνε ποτέ να καταλάβει τις ανθρώπινες έννοιες, για το ουράνιο τόξο, τον κεραυνό ή το σύννεφο, ή τη θέση που κατέχουν αυτά τα πράγματα μέσα στον δικό μας κόσμο των φαινομένων. Θα μπορούσε να συλλάβει την αντικειμενική φύση των πραγμάτων που εκφράζονται απ' αυτές τις έννοιες διότι, ενώ οι έννοιες συνδέονται με μια ιδιαίτερη οπτική γωνία και με μια ιδιαίτερη οπτική φαινομενολογία, δεν συμβαίνει το ίδιο με τα πράγματα που συλλαμβάνονται από αυτή την οπτική γωνία: είναι παρατηρήσιμα από αυτή την οπτική γωνία, αλλά είναι εξωτερικά ως προς αυτήν: συνεπώς, είναι δυνατό να γίνουν κατανοητά και από διαφορετικές οπτικές γωνίες, είτε από τους ίδιους οργανισμούς είτε από άλλους. Ο κεραυνός έχει έναν αντικειμενικό χαρακτήρα που δεν εξαντλείται στην ορατή του εκδήλωση και μπορεί να μελετηθεί από έναν Αρειανό που στερείται οράσεως. Για την ακρίβεια: διαθέτει ένα χαρακτήρα πιο αντικειμενικό απ' όσο αποκαλύπτεται κατά την οπτική του εκδήλωση. Μιλώντας για το πέρασμα από τον υποκειμενικό στον αντικειμενικό χαρακτηρισμό, θα ήθελα να μην εκφέρω καμία γνώμη σχετικά με την ύπαρξη ή όχι κάποιου πέρατος ή τελικού σημείου, μιας εσώτερης και εντελώς αντικειμενικής φύσης του πράγματος, που κάποιος θα μπορούσε ή όχι να την προσεγγίσει. Ίσως θα ήταν σωστότερο να εννοήσουμε την αντικειμενικότητα ως μια κατευθυντήρια γραμμή πάνω στην οποία μπορεί να ταξιδεύει η διαδικασία της κατανόησης. Και για να κατανοήσουμε ένα φαινόμενο όπως ο κεραυνός είναι θεμιτό να απομακρυνθούμε όσο γίνεται περισσότερο από μια στενά ανθρώπινη οπτική γωνία.⁸

8. Επομένως, το πρόβλημα που σκοπεύω να θίξω θα ήταν δυνατό να τεθεί ακόμη κι αν η διάκριση μεταξύ περισσότερο υποκειμενικών ή περισσότερο αντικειμενικών περιγραφών ή οπτικών γωνιών μπορούσε να διατυπωθεί με τη σειρά της μόνο μέσα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ανθρώπινης οπτικής γωνίας. Δεν αποδέχομαι αυτό το είδος εννοιολογικού σχετικισμού, όμως δεν χρειάζεται να τον αντικρούσω για να καταλήξω στο συμπέρασμα ότι η

Στην περίπτωση της υποκειμενικής εμπειρίας, αντίθετα, ο δεσμός με μια ιδιαίτερη οπτική γωνία φαίνεται να είναι πολύ πιο στενός. Μας είναι δύσκολο να καταλάβουμε τι θα μπορούσε να σημαίνει η έκφραση *αντικειμενικός* χαρακτήρας μιας υποκειμενικής εμπειρίας, πέρα από τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή από την ιδιαίτερη οπτική γωνία του υποκειμένου που τη συλλαμβάνει. Εξάλλου, τι θα απέμενε απ' ό,τι νιώθει κανείς όντας νυχτερίδα αν εξαλείψαμε την οπτική γωνία της νυχτερίδας; Εάν όμως η υποκειμενική εμπειρία δεν έχει, εκτός από τον υποκειμενικό της χαρακτήρα, μια αντικειμενική φύση που να μπορεί να γίνει αντιληπτή από πολλές διαφορετικές οπτικές γωνίες, πώς θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ένας Αρειανός που διερευνά τον εγκέφαλό μου θα μπορούσε να παρατηρήσει κάποιες φυσικές διαδικασίες που είναι οι δικές μου νοητικές διαδικασίες (με τον τρόπο ακριβώς που θα μπορούσε να παρατηρήσει τις φυσικές διαδικασίες που είναι οι κεραυνοί), αλλά από διαφορετική οπτική γωνία; Και μάλιστα, πώς θα μπορούσε να τις παρατηρήσει ένας γήινος φυσιολόγος από άλλη οπτική γωνία;*

Απ' ό,τι φαίνεται, αντιμετωπίζουμε μια γενικότερου χαρακτήρα δυσκολία όσον αφορά την ψυχοφυσική αναγωγή. Σε άλλα πεδία η διαδικασία της αναγωγής κινείται προς την κατεύθυνση μιας συνεχώς μεγαλύτερης αντικειμενικότητας, οδηγεί σε ακριβέστερη θεώρηση της πραγματικής φύσης των πραγμάτων. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της αναγωγής της δικής μας εξάρτησης από οπτικές γωνίες που είναι χαρακτηριστικές του ατόμου ή του είδους απέναντι στο αντικείμενο της έρευνας: το τελευταίο το περιγράφουμε όχι με όρους των εντυπώσεων που προξενεί στις αισθήσεις μας, αλλά με όρους των γενικότερων αποτελεσμάτων του και των ιδιοτήτων του που είναι δυνατό να εντοπιστούν με διαφορετικά μέσα από τις ανθρώπινες αισθήσεις. Όσο λιγότερο εξαρτάται η περιγραφή μας από μια ειδικά ανθρώπινη οπτική γωνία τόσο περισσότερο αντικειμενική είναι. Μας είναι δυνατό να ακολουθούμε αυτό το δρόμο επειδή, παρότι οι έννοιες και οι ιδέες που χρησιμοποιούμε ενώ στοχαζόμαστε πάνω στον εξωτερικό κόσμο προέρχονται αρχικά από μια οπτική γωνία που εμπλέκει τον αντιληπτικό μας μηχανισμό, τις χρησιμοποιούμε για να αναφερόμαστε σε πράγματα που θρίσκονται πέρα από αυτές και απέναντι στα οποία *κατέχουμε* μια φαινομενική οπτική γωνία. Επομένως, μπορούμε να εγκαταλείψουμε μια οπτική γωνία για χάρη μιας άλλης, και παρ' όλ' αυτά να συνεχίζουμε να στοχαζόμαστε τα ίδια πράγματα.

Η υποκειμενική εμπειρία, ωστόσο, δεν φαίνεται να εντάσσεται σε αυτό το

ψυχοφυσική αναγωγή δεν μπορεί να έχει θέση μέσα στο μοντέλο από-το-υποκειμενικό-στο-αντικειμενικό που μας είναι γνώριμο από άλλες περιπτώσεις.

9. Το πρόβλημα δεν οφείλεται μόνο στο ότι όταν κοιτάζω την Τζοκόντα η οπτική εμπειρία μου έχει ορισμένη ποιότητα της οποίας κανένα ίχνος δεν θα μπορούσε να βρει όποιος κοιτάζει μέσα στον εγκέφαλό μου. Διότι ακόμη κι αν κατάφερνε να δει μια μικροσκοπική εικόνα της Τζοκόντα, δεν θα είχε κανένα λόγο να την ταυτίσει με την εμπειρία μου.

σχήμα. Η ιδέα της μετάβασης από τη φαινομενικότητα στην πραγματικότητα δεν φαίνεται να έχει νόημα στην υποκειμενική εμπειρία. Τι αντιστοιχεί, σε αυτή την περίπτωση, όταν αναζητούμε μια αντικειμενικότερη κατανόηση των ιδίων φαινομένων, εγκαταλείποντας την υποκειμενική οπτική γωνία που υιοθετήθηκε αρχικά απέναντι σε αυτά για χάρη μια άλλης περισσότερο αντικειμενικής οπτικής, που όμως αφορά το ίδιο πράγμα; Ασφαλώς *φαίνεται* απίθανο ότι μπορούμε να προσεγγίσουμε την πραγματική φύση της ανθρώπινης εμπειρίας εγκαταλείποντας την ιδιαιτερότητα της δικής μας ανθρώπινης οπτικής γωνίας και καταβάλλοντας προσπάθειες να φτάσουμε σε μια περιγραφή με όρους προσιτούς σε υπάρξεις που είναι ανίκανες να φανταστούν τι νιώθει κανείς όντας ένας από μας. Εάν ο υποκειμενικός χαρακτήρας της εμπειρίας μπορούσε να κατανοηθεί πλήρως από μία μόνο οπτική γωνία, τότε καμιά μετατόπιση προς μια μεγαλύτερη αντικειμενικότητα, καμιά δηλαδή απόσπαση από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία, δεν θα μπορούσε να μας οδηγήσει εγγύτερα στην πραγματική φύση του φαινομένου: αντίθετα, θα μας απομάκρυνε.

Κατά μία ορισμένη έννοια, τα σπέρματα αυτής της αντίρρησης στην αναγωγικότητα της υποκειμενικής εμπειρίας μπορούμε ήδη να τα συναντήσουμε σε κάποιες περιπτώσεις αναγωγής που έχουν στεφθεί με επιτυχία: έτσι, ανακαλύπτοντας ότι ο ήχος είναι στην πραγματικότητα ένα κυματικό φαινόμενο που λαμβάνει χώρα στον αέρα ή μέσα σε άλλα μέσα, εγκαταλείψουμε μια οπτική γωνία για να υιοθετήσουμε κάποια άλλη, και η ακουστική οπτική γωνία –*ανθρώπινη* ή *ζωική*– που εγκαταλείψουμε δεν υφίσταται αναγωγή. Δύο άτομα που ανήκουν σε εντελώς διαφορετικά ζωικά είδη μπορούν να κατανοούν και τα δύο τα ίδια φυσικά συμβάντα με αντικειμενικούς όρους, χωρίς βέβαια να οφείλει το καθένα τους να κατανοεί τις φαινομενικές μορφές με τις οποίες τα εν λόγω συμβάντα εμφανίζονται στις αισθήσεις των ατόμων του άλλου είδους. Επομένως, το να αναφέρονται σε μία κοινή πραγματικότητα προϋποθέτει ότι οι πιο ιδιαίτερες οπτικές γωνίες τους δεν αποτελούν μέρος της κοινής πραγματικότητας που και οι δύο συλλαμβάνουν. Η αναγωγή μπορεί να είναι επιτυχής μόνο εφόσον η χαρακτηριστική στο είδος οπτική γωνία εξαλειφθεί από αυτό στο οποίο πρέπει να αναχθεί.

Παρ' όλα αυτά, ενώ είναι σωστό να παραλείψουμε αυτή την οπτική γωνία όταν επιδιώκουμε να κατανοήσουμε πληρέστερα τον εξωτερικό κόσμο, δεν θα μπορούσαμε να την αγνοούμε διαρκώς, δεδομένου ότι αποτελεί την ουσία του εσωτερικού κόσμου και όχι απλώς μια οπτική γωνία πάνω σ' αυτόν. Στο μεγαλύτερο του μέρος ο νεοσυμπεριφορισμός της νέας φιλοσοφικής ψυχολογίας προκύπτει από την προσπάθεια να αντικατασταθεί η πραγματική νόηση από κάποια αντικειμενική έννοια της νόησης, έτσι ώστε να μην απομεινεί τίποτε που να μην είναι δυνατό να αναχθεί. Αν δεχτούμε ότι μια φυσική θεωρία της νόησης οφείλει να εξηγήει τον υποκειμενικό χαρακτήρα της εμπειρίας, πρέπει να παραδεχτούμε ότι ουδεμία από τις σημερινές αντιλήψεις μάς δίνει καμιά ένδειξη για το πώς θα μπορούσαμε να πετύχουμε κάτι τέτοιο. Το πρόβλημα είναι μοναδικό. Αν

οι νοητικές διαδικασίες είναι πράγματι φυσικές διαδικασίες, τότε κάτι νιώθουμε, ενδόμυχα,¹⁰ όταν λαμβάνουν χώρα μέσα μας ορισμένες φυσικές διαδικασίες. Παραμένει όμως μυστήριο τι πράγμα είναι αυτό.

Ποιο ηθικό δίδαγμα μπορεί να βγάλει κανείς απ' αυτούς τους στοχασμούς,

10. Πρέπει λοιπόν να υπάρχει μία μη ενδοκειμενική σχέση, όπως αυτή που υπάρχει μεταξύ μιας αιτίας και του ιδιαίτερου αποτελέσματός της: πρέπει να είναι κατ' ανάγκη αλήθεια ότι ορισμένη φυσική κατάσταση παράγει ορισμένα αισθήματα. Ο Κρίρκε (1972) υποστηρίζει ότι ο αιτιακός συμπεριφορισμός και οι αναλύσεις του νοητικού φαινομένου που συνδέονται μ' αυτόν αποτυγχάνουν επειδή, για παράδειγμα, ερμηνεύουν το «πόνος» ως ένα καθαρά συμπτωματικό όνομα για τους πόνους. Ο υποκειμενικός χαρακτήρας μιας εμπειρίας (αη άμεση φαινομενολογική της ποιότητα), όπως την αποκαλεί ο Κρίρκε [σ. 340]) είναι η ουσιαστική ιδιότητα που αυτές οι αναλύσεις αποκλείουν, και είναι αυτή χάρη στην οποία η εμπειρία είναι, αναγκαστικά, αυτό που είναι. Η δική μου άποψη βρίσκεται πολύ κοντά στην άποψη του Κρίρκε: όπως αυτός, και εγώ θεωρώ πως η υπόθεση ότι ορισμένη εγκεφαλική κατάσταση οφείλει αναγκαστικά να έχει έναν κάποιο υποκειμενικό χαρακτήρα είναι ακατανόητη αν δεν δοθούν περαιτέρω εξηγήσεις. Όμως, καμία τέτοια εξήγηση δεν μπορεί να αναδυθεί από θεωρίες που βλέπουν ως συμπτωματική τη σχέση νόηση-εγκέφαλος: ίσως όμως υπάρχουν άλλες εναλλακτικές λύσεις που δεν έχουν ανακαλυφθεί ακόμη.

Μια θεωρία που θα εξηγούσε με ποιο τρόπο είναι αναγκαία η σχέση νόηση-εγκέφαλος θα εξακολουθούσε να αφήνει άλυτο το πρόβλημα του Κρίρκε που είναι το να εξηγήσουμε γιατί η συγκεκριμένη σχέση φαίνεται παρ' όλα αυτά συμπτωματική. Κατά τη γνώμη μου, θα μπορούσαμε να ξεπεράσουμε αυτή τη δυσκολία με τον ακόλουθο τρόπο: μπορούμε να φανταστούμε κάποιο πράγμα αναπαριστώντας το μέσα μας με τρόπο είτε αντιληπτικό είτε συμβολικό. Δεν θα επιχειρήσω να εξηγήσω πώς λειτουργεί η συμβολική φαντασία, αλλά θα περιγράψω εν συντομία τι συμβαίνει στις άλλες δύο περιπτώσεις. Για να φανταστούμε κάτι με αντιληπτικό τρόπο, βάζουμε τον εαυτό μας σε μία κατάσταση της συνείδησης που μοιάζει με την κατάσταση στην οποία θα βρισκόμασταν αν το αντιλαμβανόμασταν. Για να φανταστούμε κάτι με τρόπο συμπαθητικό, μπαίνουμε σε μία κατάσταση της συνείδησης που μοιάζει με το ίδιο το πράγμα. (Αυτή η μέθοδος μπορεί να υιοθετηθεί μόνο για να φανταστούμε νοητικές καταστάσεις και συμβάντα, δικά μας ή ξένα.) Όταν προσπαθούμε να φανταστούμε μία νοητική κατάσταση που εμφανίζεται χωρίς την εγκεφαλική κατάσταση που συνδέεται μ' αυτήν, αρχικά φανταζόμαστε με τρόπο συμπαθητικό την εμφάνιση της νοητικής κατάστασης: βάζουμε δηλαδή τον εαυτό μας σε μια κατάσταση που της μοιάζει νοητικά. Ταυτόχρονα, προσπαθούμε να φανταστούμε μέσω της αντίληψης τη μη εμφάνιση της φυσικής κατάστασης που συνδέεται μ' αυτήν, τοποθετώντας τον εαυτό μας σε μια άλλη κατάσταση που δεν συνδέεται με την πρώτη, μια κατάσταση που μοιάζει μ' εκείνη στην οποία θα βρισκόμασταν εάν αντιλαμβανόμασταν τη μη εμφάνιση της φυσικής κατάστασης. Εκεί όπου η φαντασίωση των φυσικών γνωρισμάτων είναι αντιληπτική και η φαντασίωση των νοητικών καταστάσεων είναι συμπαθητική, μας δίνεται η εντύπωση ότι μπορούμε να φανταστούμε οποιαδήποτε εμπειρία παρουσιάζεται χωρίς την εγκεφαλική κατάσταση που συνδέεται με αυτήν, και αντιστρόφως. Η μεταξύ τους σχέση θα φαίνεται πως είναι συμπτωματική ακόμα κι αν είναι αναγκαία, λόγω της ανεξαρτησίας των δύο διαφορετικών τύπων φαντασίας.

(Παρεμπιπτόντως, αν στη συμπαθητική φαντασία αποδοθεί εσφαλμένα η λειτουργία που ανήκει στην αντιληπτική φαντασία, το αποτέλεσμα θα είναι ο σολιψισμός: στην περίπτωση αυτή μοιάζει πράγματι αδύνατο να φανταστούμε οποιαδήποτε εμπειρία που δεν είναι δική μας.)

και ποιο θα έπρεπε να είναι το επόμενο βήμα; Θα ήταν λάθος να συμπεράνουμε ότι ο φυσικισμός είναι κατ' ανάγκη εσφαλμένος. Η ακαταλληλότητα των φυσικιστικών υποθέσεων που θεωρούν δεδομένη κάποια ψευτοαντικειμενική ανάλυση της νόησης δεν αποδεικνύει τίποτε. Θα ήταν σωστότερο να πούμε ότι ο φυσικισμός είναι μια θέση που αδυνατούμε να την κατανοήσουμε διότι επί του παρόντος δεν διαθέτουμε την παραμικρή αντίληψη για το πώς αυτός θα μπορούσε να είναι αληθής. Αλλά ίσως κριθεί παράλογο το να θεωρούμε την κατοχή μιας τέτοιας αντίληψης ως προϋπόθεση για την κατανόηση. Εξάλλου, θα μπορούσε να πει κάποιος, το νόημα του φυσικισμού είναι σαφέστατο: οι καταστάσεις της νόησης είναι καταστάσεις του σώματος: τα νοητικά συμβάντα είναι φυσικά συμβάντα. Αγνοούμε για ποιες φυσικές καταστάσεις και για ποια φυσικά συμβάντα πρόκειται, αλλά αυτό δεν θά 'πρεπε να μας εμποδίζει να κατανοήσουμε την υπόθεση. Τι θα μπορούσε να είναι σαφέστερο από τη λέξη «είναι»;

Ωστόσο, πιστεύω ότι απατηλή είναι ακριβώς η σαφήνεια που αποδίδουμε στη λέξη «είναι». Συνήθως, όταν μας λένε ότι Χ είναι Ψ, ξέρουμε πώς εννοείται ότι αυτό είναι αληθινό, αυτό όμως εξαρτάται από ένα εννοιολογικό ή θεωρητικό υπόβαθρο που η λέξη «είναι» δεν μπορεί να το μεταδώσει μόνη της. Για το «Χ» και το «Ψ» γνωρίζουμε ότι αναφέρονται σε πράγματα, και σε ποιο είδος πραγμάτων αναφέρονται, και έχουμε μια λίγο-πολύ ακριβή ιδέα για το πώς αυτά τα δύο αναφορικά μονοπάτια θα μπορούσαν να συγκλίνουν πάνω σε ένα μοναδικό πράγμα, είτε πρόκειται για κάποιο αντικείμενο, πρόσωπο, διάδικασία, συμβάν είτε για οτιδήποτε άλλο. Όταν όμως οι δύο όροι της ταύτισης είναι πολύ ανόμοιοι, μπορεί να μην είναι και τόσο σαφές με ποιο τρόπο θα μπορούσε να είναι αληθές κάτι τέτοιο. Μπορεί να μη διαθέτουμε ούτε καν μια κατά προσέγγιση ιδέα για το πώς αυτά τα δύο αναφορικά μονοπάτια θα μπορούσαν να συγκλίνουν, ή πάνω σε τι είδους πράγματα θα ήταν δυνατό να συγκλίνουν: και για να κατανοήσουμε κάτι τέτοιο, ενδέχεται να χρειαζόμαστε ένα θεωρητικό πλαίσιο. Χωρίς αυτό το πλαίσιο, μια μυστικιστική άλως θα περιέβαλλε την πράξη της ταύτισης.

Έτσι εξηγείται η μαγική γεύση που έχουν κάποιες εκλαϊκευμένες παρουσιάσεις των κεφαλαίων επιστημονικών ανακαλύψεων, που ανακοινώνονται ως προτάσεις οι οποίες πρέπει να γίνονται αποδεκτές χωρίς να έχουν κατανοηθεί πραγματικά. Σήμερα, για παράδειγμα, ακόμη και από την παιδική μας ηλικία μάς λένε ότι, στην πραγματικότητα, όλη η ύλη είναι ενέργεια. Μολονότι όμως όλοι γνωρίζουν τι σημαίνει «είναι», οι περισσότεροι δεν θα αποκτήσουν ποτέ σαφή αντίληψη για το τι καθιστά αληθή αυτό τον ισχυρισμό, και τούτο διότι δεν διαθέτουν θεωρητική προπαιδεία.

Η σημερινή κατάσταση του φυσικισμού μοιάζει με την κατάσταση στην οποία θα βρισκόταν η υπόθεση ότι η ύλη είναι ενέργεια αν είχε διατυπωθεί από κάποιον προσωκρατικό φιλόσοφο. Δεν έχουμε την παραμικρή ιδέα για το πώς θα μπορούσε να είναι αληθής ο φυσικισμός. Για να κατανοήσουμε την υπόθεση ότι ένα νοητικό συμβάν είναι φυσικό συμβάν, χρειάζεται να κατανοήσουμε κάτι

περισσότερο από τη λέξη «είναι». Δεν έχουμε καμιά ιδέα για το πώς ένας νοητικός και ένας φυσικός όρος θα μπορούσαν να αναφέρονται στο ίδιο πράγμα, και οι συνηθισμένες αναλογίες με τις θεωρητικές ταυτίσεις που παρατηρούμε σε άλλα πεδία, αδυνατούν να μας την προσφέρουν. Και αδυνατούν επειδή εάν ερμηνεύσουμε την αναφορά των νοητικών όρων στα φυσικά συμβάντα σύμφωνα με το συνηθισμένο μοντέλο, καταλήγουμε είτε στην επανεμφάνιση των μεμονωμένων υποκειμενικών συμβάντων ως αποτελεσμάτων μέσω των οποίων εξασφαλίζεται η αναφορά του νοητικού στα φυσικά συμβάντα, είτε πάλι σε μια εσφαλμένη εξήγηση του πώς οι νοητικοί όροι αναφέρονται στα πράγματα (για παράδειγμα, σε μια αιτιακή συμπεριφοριστική εξήγηση).

Μπορεί να ακούγεται περίεργο, είναι όμως δυνατό να έχουμε μία απόδειξη για την αλήθεια κάποιου πράγματος το οποίο αδυνατούμε να το κατανοήσουμε πραγματικά. Ας υποθέσουμε ότι κάποιος που αγνοεί το φαινόμενο της μεταμόρφωσης των εντόμων κλείνει μία κάμια σε ένα αποστειρωμένο δοχείο ξανανοίγοντας το δοχείο έπειτα από μερικές εβδομάδες, βρίσκει μέσα του μια πεταλούδα. Εάν αυτό το πρόσωπο είναι βέβαιο ότι το δοχείο ήταν μονίμως κλειστό, έχει δίκιο να πιστεύει ότι η πεταλούδα είναι ή ήταν στο παρελθόν η κάμια, παρότι δεν γνωρίζει καθόλου με ποια έννοια αληθεύει κάτι τέτοιο. (Μία δυνατότητα είναι, για παράδειγμα, ότι η κάμια περιείχε ένα μικροσκοπικό φτερωτό παράσιτο που την καταβρόχθισε και αναπτύχθηκε μέχρι να γίνει η πεταλούδα.)

Είναι προφανές ότι όσον αφορά το φυσικισμό θρικόμαστε σε μια ανάλογη κατάσταση. Ο Donald Davidson ισχυρίζεται ότι, εάν τα νοητικά συμβάντα έχουν φυσικές αιτίες και αποτελέσματα, πρέπει να έχουν μια φυσική περιγραφή. Διατείνεται ότι έχουμε λόγους να πιστεύουμε κάτι τέτοιο, ακόμη κι αν δεν διαθέτουμε –ακόμη μάλιστα κι αν δεν μπορούσαμε να διαθέτουμε– μια γενική ψυχοφυσική θεωρία.¹¹ Η συλλογιστική του αναφέρεται σε προθετικά νοητικά συμβάντα, όμως εγώ νομίζω ότι έχουμε λόγους να πιστεύουμε πως και τα αισθήματα είναι φυσικές διαδικασίες, παρότι δεν είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε με ποιο τρόπο. Η θέση του Davidson είναι ότι ορισμένα φυσικά συμβάντα έχουν μη αναγώγιμες νοητικές ιδιότητες, και πιθανόν μια αντίληψη που μπορεί να διατυπωθεί μ' αυτούς τους όρους είναι σωστή. Ωστόσο, από αυτά για τα οποία μπορούμε να σχηματίσουμε μία αντίληψη σήμερα, τίποτε δεν αντιστοιχεί σε αυτήν και δεν έχουμε ούτε καν μια κάποια ιδέα για το πώς θα έπρεπε να είναι μια θεωρία που θα μας επέτρεπε να συλλάβουμε κάτι τέτοιο.¹²

Ελάχιστες προσπάθειες έχουν αφιερωθεί στο θεμελιώδες ερώτημα (για την απάντηση στο οποίο δεν είναι καθόλου απαραίτητο να κάνουμε οποιαδήποτε αναφορά στον εγκέφαλο) του κατά πόσον έχει κάποιο νόημα η υπόθεση ότι οι υποκειμενικές εμπειρίες έχουν αντικειμενικό χαρακτήρα. Με άλλα λόγια, έχει

νόημα να διερωτώμαι πώς είναι *πραγματικά* οι εμπειρίες μου σε σχέση με το πώς μου φαίνονται; Δεν είναι δυνατό να έχουμε μια αυθεντική κατανόηση της υπόθεσης ότι η φύση τους μπορεί να αντανakλάται σε μια φυσική περιγραφή, εάν δεν κατανοούμε την ακόμη πιο θεμελιώδη ιδέα ότι αυτές *έχουν* μια αντικειμενική φύση (ή ότι οι αντικειμενικές διαδικασίες μπορούν να έχουν μια υποκειμενική φύση).¹³

Θα ήθελα να κλείσω με μια θεωρητική πρόταση. Θα μπορούσαμε ίσως να προσεγγίσουμε από άλλη κατεύθυνση τη διαφορά μεταξύ υποκειμενικού και αντικειμενικού. Αφήνοντας προς το παρόν κατά μέρος τη σχέση μεταξύ νόησης και εγκέφαλου, μπορούμε να προσπαθήσουμε να φτάσουμε σε μια αντικειμενικότερη κατανόηση του καθαυτό νοητικού φαινομένου. Μέχρι στιγμής δεν διαθέτουμε κανένα εργαλείο για να στοχαστούμε πάνω στον υποκειμενικό χαρακτήρα της εμπειρίας χωρίς να καταφύγουμε στη φαντασία, χωρίς δηλαδή να υιοθετήσουμε την οπτική γωνία του υποκειμένου της εμπειρίας. Αυτό θα έπρεπε να μας ωθήσει να διαμορφώσουμε νέες έννοιες και να επινοήσουμε μια νέα μέθοδο, μια αντικειμενική φαινομενολογία που δεν θα εξαρτάται από τη συμπάθεια ή τη φαντασία. Μολονότι ενδεχομένως η μέθοδος αυτή δεν θα εξηγούσε τα πάντα, στόχος της θα ήταν να περιγράψει, τουλάχιστον εν μέρει, τον υποκειμενικό χαρακτήρα της εμπειρίας με μια μορφή που θα ήταν κατανοητή από υπάρξεις ανίκανες να έχουν αυτές τις εμπειρίες.

Οφείλουμε να επεξεργαστούμε μια τέτοια φαινομενολογία για να περιγράψουμε τις εμπειρίες που δοκιμάζουν οι νυχτερίδες μέσω του σόναρ, αλλά είναι επίσης δυνατό να ξεκινήσουμε από τους ανθρώπους: Θα μπορούσαμε, για παράδειγμα, να προσπαθήσουμε να διαμορφώσουμε έννοιες ικανές να χρησιμεύσουν για να εξηγήσουμε σε έναν εκ γενετής τυφλό τι νιώθει κανείς όταν βλέπει. Αργά ή γρήγορα θα προσκρούαμε σε κάποιο δύσκολο εμπόδιο, αλλά πρέπει να είναι δυνατό να επινοήσουμε μια μέθοδο για να εκφράσουμε με αντικειμενικούς όρους πολύ περισσότερα πράγματα απ' όσα μπορούμε να εκφράσουμε σήμερα, και με πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια. Ελάχιστα χρησιμεύουν, πάντως, οι ασαφείς διατροφικές αναλογίες (λόγου χάρι: «Το κόκκινο είναι σαν τον ήχο μιας τρομπέτας») που κάνουν την εμφάνισή τους στις σχετικές συζητήσεις. Αυτό είναι σαφές σε οποιονδήποτε έχει ακούσει τον ήχο μιας τρομπέτας και έχει δει το κόκκινο χρώμα. Όμως τα δομικά χαρακτηριστικά της αντίληψης ενδέχεται να επιδέχονται ευκολότερα μια αντικειμενική περιγραφή, έστω κι αν κάτι παραλείπεται. Έννοιες διαφορετικές απ' αυτές που μαθαίνουμε σε πρώτο πρόσωπο θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν να φτάσουμε σε ένα είδος κατανόησης ακόμη και της ίδιας μας της εμπειρίας, κάτι που μας είναι απαγορευμένο ακριβώς λόγω της

11. Βλ. Davidson (1970): εγώ, ωστόσο, δεν κατανοώ το επιχειρήμα εναντίον των ψυχοφυσικών νόμων.

12. Ανάλογες παρατηρήσεις ισχύουν για τον Nagel (1965).

13. Αυτό το ζήτημα βρίσκεται επίσης στον πυρήνα του προβλήματος των άλλων νοήσεων, του οποίου ο στενός δεσμός με το πρόβλημα νους/σώμα συχνά παραβλέπεται. Εάν κατορθώναμε να γνωρίσουμε με ποιο τρόπο η υποκειμενική εμπειρία μπορεί να έχει αντικειμενική φύση, θα κατανοούσαμε επίσης την ύπαρξη υποκειμένων διαφορετικών από εμάς.

ευκολίας περιγραφής και της απουσίας απόστασης που επιτρέπουν οι υποκειμενικές έννοιες.

Πέρα από το εγγενές της ενδιαφέρον, μια φαινομενολογία που θα ήταν αντικειμενική με αυτή την έννοια θα επέτρεπε να αποκτήσουν μια μορφή περισσότερο καταληπτή τα ερωτήματα που σχετίζονται με τη φυσική¹⁴ βάση της εμπειρίας. Οι όψεις της υποκειμενικής εμπειρίας που θα επιδέχονταν τέτοιου είδους αντικειμενική περιγραφή θα προσφέρονταν περισσότερο από άλλες για αντικειμενικές εξηγήσεις ενός πιο οικείου είδους. Όμως, ανεξάρτητα από το αν αυτή η εικασία είναι ορθή ή όχι, φαίνεται απίθανο να μπορεί να διατυπωθεί οποιαδήποτε φυσική θεωρία της νόησης μέχρις ότου στοχαστούμε βαθύτερα πάνω στο γενικότερο πρόβλημα της υποκειμενικότητας και της αντικειμενικότητας. Διαφορετικά, δεν θα μπορούμε ούτε καν να θέσουμε το πρόβλημα νους/σώμα χωρίς την ίδια στιγμή να το παρακάμπουμε.